

FARŞÇAYA KOPYALANMIŞ TÜRKÇE KELİMELER ÜZERİNE ANLAMBİLİMSEL BİR İNCELEME*

Elmas ÇOKOL**

Öz

Türkçe, şimdiye kadar Türklerin yaşadığı hayat tarzlarının, coğrafi sahaların ve tarihî sürecin bir gereği olarak birçok dille değişik yoğunluklarda sürekli ilişki içinde olagelmıştır. Uzun süreli ve yoğun ilişki içinde olduğu dillerden biri İran coğrafyası dilleridir. Dolayısıyla 2000 yılı aşkın süredir iç içe ya da komşu olarak yaşayan İranlıların dilleri ile Türklerin dilleri arasında, yaşanan bu yoğun ilişkiye bağlı olarak, geniş çaplı kelime alışverişleri olmuş; fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan bazı benzeşmeler yaşanmıştır. Türkçe-Farsça ilişkilerini incelemek, Türklük bilimi açısından çok önemlidir. Bu sebeple bu makalede Gerhard Doerfer'in, Yeni Farsçadaki Türkçe ve Moğolca kopyaları ele alan eseri temel alınarak Türkçeden Farsçaya geçen kelimelerin hedef dilde yaşadığı anlam değişimleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe-Farsça İlişkileri, Kod Kopyalama, Anlam Bilimi.

A SEMANTIC ANALYSIS ON WORDS COPIED FROM TURKISH TO PERSIAN

Abstract

Turkish has been in constant contact with many languages in different densities as a requirement of the life styles, geographical areas and historical process of Turks so far. One of the languages in which it has long-

---

* Bu makale, 2018 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'na sunulan Farsçaya Kopyalanmış Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Dil İncelemesi adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: elmascokol@gmail.com

term relations is the languages of Iranian geography. Therefore, there has been a wide variety of word exchanges between the languages of the Iranians and Turks who have been living together or as neighbours for more than 2000 years. Between this two languages some assimilations have been seen in terms of phonology, morphology, syntax and semantics. Examining Turkish-Persian relations is very important for Turcology. For this reason, in this article, based of Gerhard Doerfer's work on Turkish and Mongolian copies in New Persian meaning changes of the vocabularies copied from Turkish to Persian in the target language will be scrutinized.

Keywords: Turkish-Persian Relations, Code Copy, Semantics.

Giriş

Türkçe ile Farsça 2000 yılı aşkın bir süre boyunca birlikte ya da komşu olarak yaşamış iki dildir. Bu tarih ve coğrafya ortaklığı, iki dil arasında fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan pek çok dil bilimsel ortaklık yaratmıştır. Bu çalışmada oldukça kapsamlı olan adı geçen dil ilişkilerinin yalnız semantik boyutu ele alınacaktır.¹

Bu çalışmayı yapabilmek için Gerhard Doerfer'in, Yeni Farsçadaki Türkçe ve Moğolca kopyaları ele alan eserindeki (bk. DOERFER, Gerhard, 1963; 1965; 1967; 1975, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit I-IV*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Veröffentlichungen der orientalischen Kommission 16; 19; 20; 21, Wiesbaden.)² 1726 madde başı kelimededen yararlanılmış, bu kelimeler “anlam değişimleri”, “anlam aktarmaları” ve “başka anlama geçiş” başlıkları altında, semantik açıdan incelenmiştir. Böylece Farsça ve Türkçe arasındaki dil ilişkilerinde semantik yakınlaşmaların ve farklılaşmaların tespit edilmesi amaçlanarak, kökleri aynı topraklarda olan bu iki farklı dilin, pek çok ilişkisinden bir kısmı açıklanmaya çalışılmıştır.³

¹ Detaylı bilgi için bk. ÇOKOL Elmas (2018). *Farsçaya Kopyalanmış Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

² Bu eser için kısaltma olarak TMEN kullanılacaktır.

³ Bu çalışmada G. Doerfer'in verdiği anlamlar esas alınmış ve onun verdiği bilgilere ve transkripsiyon sistemine sadık kalınmıştır.

Anlam

Eski ve köklü bir disiplin olarak dil bilgisi çalışmaları içerisinde yürütülen anlam bilgisi, Batı dillerinde *semantik* terimiyle ifade edilir. Bu terim 19. yüzyılda, Yunanca ‘belirtmek, anlamına gelmek’ manalarına gelen *semanio* fiilinden türetilen *semantikos* veya *semainen* kelimelerinden oluşturulmuştur. Bu kelimelerin ilk anlamı ‘işaret’ olup, kelime sonradan ‘anlam’ manası kazanmıştır (Atmaca 2011: 482; Kılıç 2009: 17).

Karaağaç, anlamı şöyle tanımlamıştır: “Beş duyu organıyla gerçekler dünyası olan doğadan edinilen bilgilerin, dil yoluyla da saymacalardan oluşan yapay bir dünya olan dil ve düşünce dünyasından alınan bilgilerin kişinin önceki bilgileri işığında yorumlanmış biçimine anlam (sense, meaning) denir” (2013a: 19). Aksan ise anlamı, bir insanın kelime aracılığıyla açığa vurduğu veya bir başka kimseye naklettiği ve aynı dil birliğinden kimselerin zihninde birbirine eř veya yakın olarak beliren bir kavram-düşünce-duygu birleşimi şeklinde tanımlamaktadır (2004: 69).

Anlam, dilin en öznel ögelerinden biri olduğu için, sürekli bir devinim ve değişim hlindedir. İster dilin kendi içinde, ister başka dillerle olan ilişkileri konusunda olsun, anlatılanların karşıdakinin anladığı kadar olması sözünü doğrularcasına, anlam hem kişiden kişiye farklılaşarak aslında herkes için zelleşmekte, hem de genel gösterge kavramından çoğu zaman uzaklaşmadığı için bir şekilde genelleşerek topluma ml olmaktadır. Bunun içindir ki herhangi bir gösterge, farklı kişilerin beyninde farklı şekilde canlansa da yine de iletişim kurulabilmektedir. Fakat bazen bu kişisel anlamlandırmalar nedeni ile zelleştirme yönünde sapmalar, çeşitlenmeler, hatta kopmalar olabilmektedir. Yaşanan bu değişmeler toplumun büyük çoğunluğunda kabul gördüğünde ise aşağıda bahsedilecek olan anlam değişmeleri meydana gelmektedir.

1. Anlam Değişmesi

Eski Yunandan beri, dille ilgili olarak, düşünürlerin en çok ilgisini çeken konulardan biri anlam değişmeleridir. Birçok düşünür zaman içinde anlamı değişen ögeleri belirlemeye, bunların değişme biçimlerini ve nedenlerini saptamaya çalışmışlardır. Karaağaç, anlam değişmesini, dilin çok katmanlı göstergelerindeki değer değişimi olarak görmektedir (2013a: 32). Aksan ise kaybolan, zayıflayan, nemsizleşen bilginin, yerini ve adını daha önemli komşu bilgilere bıraktığını, bu yerine bırakma faaliyetinin insan

ile varlık arasındaki ilişkilerin değişken olması ile ilgili olduğunu belirtir. Aksan'a göre bu değişimler, çoğunlukla birbiriyle bağıntılı, birbirine yakın kavramlar arasında meydana gelmektedir (Aksan 2015: 212).

Çok karmaşık olan anlam değişmesi sürecini etkileyen birçok faktör vardır. Örneğin, iç içe yaşayan toplulukların birbirlerinden coğrafi olarak uzaklaşması, onların farklı deneyimlerden geçmelerine ve maruz kaldıklarına bağlı olarak dillerinin çeşitli açılardan farklılaşmasına yol açar. Üzerinde yaşadıkları veya bir müddet önce buldukları birbirinden ayrı coğrafyalarda, farklı sosyal ve kültürel etkilere açık hâle geldikleri için doğal olarak dilleri de bu durumdan etkilenir. Coğrafi konumun dışında farklılaşmaya yol açan bir diğer etken de zamandır. Bu durumda, yaşanan devir için ihtiyaçlara en iyi cevap veren kelimeler dilde yaşarken, daha evvel kullanılan fakat sonradan o toplumun hayatından çıkan yaşayış, nesne ve deneyimlerin adları ya ortadan kalkmaya ya da değişim yaşamaya mecbur kalırlar. Dil değişmelerinin hızını iki kuşak arasında bile takip etmek mümkündür. Öyle ki genç kuşağın dili kısa sürede genelleşip, bazen bir önceki kuşağı etkileyecek duruma gelebilir. (Karaağaç 2013b: 124-125). Buradan hareketle dildeki göstergeler ve onların ifade ettiği anlamın değişimi, toplumun yaşayışıyla, inançlarıyla, geçirdiği sosyal ve kültürel değişmelerle dahası teknolojik gelişmelerle sıkı sıkıya ilişkilidir denebilir.

Diller arası ilişkilerdeki anlam değişmesi sebeplerine bakıldığında alt katman ya da üst katman dili olması fark etmeksizin hedef dile kopyalaması yapılan ilgili kelimenin, kaynak dildeki pek çok anlam alanından çoğu zaman yalnızca birinin ya da birkaçının kopya edildiği görülmektedir. İki dilli konuşurlarda, bu sayı biraz artmış olsa da diller birbirlerinden kelime kopyalaması yaparken, çoğu kez o sözcüğün tek bir anlam boyutunu öğrenmektedir.

Hâlbuki her kelime, kendi dilinde farklı farklı bağlamlarda, çeşitli kelimelerle birlikler oluşturarak ve kendi kavram alanı içinde bölünme ya da birleşmeler yaşayarak dolayısıyla da farklı anlamlar kazanarak bulunabilmektedir. Hedef dilin konuşurları ise çoğu zaman, kopyalanan kelimenin, maruz kaldıkları ilişkiye ve türüne bağlı olarak, belli bağlamlarda öğrendikleri bir veya birkaç yönünü bilirler. Ayrıca hedef dil için, kopyalanan sözcüğün anlamının yan anlam, mecaz anlam ya da temel anlam gibi anlam türlerinden hangisine ait olduğu çoğu kez düşünülmez, hatta bilinmez. O kelime artık hedef dil için temel anlam niteliği kazanmıştır. Bu tip öğrenmeler kelimenin anlamında bir daralma yaratır.

Kopya kelimelerde anlam değişmesine sebep olan bir diğer husus, kopyalanan kelimenin hedef dilde yaşamaya devam etmesidir. Eğer bir

kelime kopya edildiği dilde yeterince uzun yaşar, kullanım sıklığı artar ya da yeni bir kavramın adı olursa dil kullanıcıları bu kelimeyi daha çok işleme şansı bulmuş ve dile daha kolay adapte etmiş demektir. Bu nedenle kelime pek çok yeni bağlamda kullanılma şansı elde ettiği için yeni anlamlar kazanarak, artık o dile ml olmuş olur. Bu durum kelimelerin anlamlarında daralma, genişleme ve değişmelere sebep olur. Bunun sonucunda kelime her iki dilde de farklı bir anlamsal değişim sürecine girer. Oyle ki bazen kopyalanan kelime hedef dildeki yaşamına devam ederken, kaynak dilde kelimenin kullanım sıklığı azalmış ve söz konusu kelime artık kullanılmıyor dahi olabilir.

Bazı durumlarda ise yanlış anlama veya kopyalama yapılan dili az tanımadan kaynaklanan sebeplerle, kelimenin anlamı aslı ile ilişkilendirilemeyecek kadar değişebilir ya da anlamı tamamen boşalabilir.

Son olarak, hedef dil kopyaladığı kelimeyi kendi dil sisteminde işlerken, iki oğeli söz beklerinde, kelimelerden birinin tamamen kopyalanması diğerinin ise tercüme yoluyla alınması anlamına gelen *yarı çevirme kelime grupları* oluşturulabilir. Bir başka deyişle, kopyalanan iki kelimeden biri ses, yapı ve anlamca tamamen kopyalanırken diğerinin sadece anlam kopyalaması yapılıp, hedef dildeki o kelimeye karşılık gelen başka bir kelime ile birleştirilebilir.

Anlam değişmelerini belirlerken esas alınan ltlerin çoğunlukla subjektif olduğu görülmektedir. Bu durum, bazen farklı bakış açıları ile aynı kelimeyi apayrı bir anlam değişimi kategorisinde inceleyebilir duruma getirmektedir. Bu nedenle anlam değişmeleri incelenirken, anlam sayısının artıp azalması, değişimin yönü ve derecesi gibi daha nesnel özellikler belirleyici olarak kullanılmaya çalışılmalıdır.

1.1. Anlam Daralması

Karaağaç, anlam daralmasını “sözün, kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak eskiden anlattığı şeyin yalnızca bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, bir sözün genel anlamdan özel anlama, geniş anlamdan daha dar bir anlama geçişi” olarak tanımlar (2013b: 128). Aksan ise, “bir göstergenin yönünün eskiye göre daralması, bir başka deyişle önceden anlattığı nesne ya da devinimin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır hle gelmesi” (2016: 114) biçiminde ifade eder. Demirci ise anlam daralması yaşayan sözcüklerin daha çok varlığı gösterirken bugün sayıca az varlığı gösterdiklerini ve çağrışım yaptırdığı anlam alanı kısıtlanan kelimelerin anlam daralmasına uğradıklarını söylemiştir (2017: 230).

Bu tanımlardan yola çıkarak, kelimenin başlangıçta karşıladığı nesne veya kavramın eski anlamının kullanımdan kalkması sonucunda yeni anlamın eskisinin ancak bir bölümünü veya türünü anlatır hâle gelmesine anlam daralması dendiği söylenebilir. Çok anlamlı bir kelimenin anlamlarından bir ya da bir kaçını yitirerek artık onları karşılayamaz duruma gelmesi de bir tür anlam daralmasıdır. Aşağıda Türkçeden Farsçaya geçerken anlam daralması yaşamış olan kelimelerden örnekler verilmiştir.

açmaz ‘şah!’ < Tü. *açmaz* [< *aç-* ‘açmak’ -*maz* (aslında ‘O (yolu) açmaz.’)] (430, 2: 15).⁴

Osmanlıların zarla oynanan *açmaz* isimli bir oyunu olduğu kaydedilmiştir. Karaağaç kelimenin anlamını ‘santraçta şahı koruyan taşlardan birinin yerinden oynatılmaması durumu’ olarak açıklar (2008: 7). Fakat Farsçada satrançtaki bir hamleyi ifade eden kelimenin adı olduğu görülmektedir. Kelime oyunun genel adından hareketle oyundaki bir hamlenin adı anlamını kazandığı için anlam daralması yaşamıştır.

alışmışî ‘ikamet yerini veya planlanan rotayı başka bir ikamet yerine taşımak, daha doğrusu bir diğer rotayla değiştirmek’ < Tü. (Çağ.) *alış-* ‘değiştirmek’ [< *al-* ‘almak’ -(*t*)*ş* ‘değiştir- - *miş* -*î*] (550, 2: 123).

Bu kelimenin Farsçada genel ‘değiştirmek’ anlamından özelleşerek sadece ikamet veya plan değiştirmek anlamının kullanıldığı görülmektedir. Bu durum kelimenin belli bağlamlarda kullanımının öğrenilmesi ile ilgilidir. Anlaşılan o ki, Farslar bu kelimeyi sadece göç etme bağlamındaki kullanılışı ile öğrenmişlerdir.

?arā-ḳatī ‘mola, uzun süren bir atla gitme sürecinden sonra atlı kuryelerin verdiği ara’ < ? Tü. (Çağ.) *ara-ḳatī* ‘ara dönem’ [< *ara* ‘ara, arasında’ + *ḳat* ‘kat; nezd, yan’ - *i*] (443, 2: 23).

Çağatayca’da genel ‘ara dönem’ manasından, ‘yolda verilen ara, mola’ anlamını kazandığı görülmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde de *ara* kelimesinin ‘mola’ anlamı kazandığı görülmektedir. Genel anlamda iki şeyin arasını ifade eden bir kelimenin, zaman açısından bir boşluğu ifade eder duruma gelmesi bir tür anlam daralmasıdır.

badraḳa ‘koruma’ < Tü. *badraḳ* ‘bayrak’ [< *badraḳ* ‘bayrak’ - *a*] (727, 2: 279).

⁴ TMEN’den alınan kelime örneklerini gösteren (a, b: c) gösterim sisteminde a: madde başı olan kelimenin numarası, b: cilt numarası, c: sayfa numarası’dır.

Kelimenin ‘küçük bayrak ve küçük bir ordu bölüğü’ anlamı ile Farsçaya geçtiği kaydedilmiştir. Kelime sancak etrafında toplanan asker bölükleri anlamı kazanıp daha sonra ‘özel bir asker grubu’ yani ‘koruma’ anlamında Farsçaya geçmiştir. Kelimenin anlamında genelden özele doğru bir geçiş olduğu görülmektedir.

bōgāz ‘(coğrafi bir terim olarak) boğaz’ < Tü. *boğaz* ‘boğaz, geçit’, asıl anlamı: ‘boğaz’ (792, 2: 344).

Farsçada kelimenin yalnızca yan anlamının kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden kelime Farsçada anlam daralmasına uğramıştır.

çārķab? ‘sadece yüksek standartlarda olan Türklerin giyebildiği bir çeşit giysi’ < ? Çağ. *çarkab* (*carķab?*) ‘şal, kundak, baş örtüsü, altından elbise’ [? *çar* ‘baş örtüsü’ + *ķab* ‘torba, çanta’] (1043, 3: 22).

Bir tür kıyafetin adı iken, Farsçada özel bir kıyafetin adı anlamı kazandığı için kelime anlam daralması olmuştur.

çätü ‘soygun grubu, 15. ve 16. yüzyıllarda Moğollar için kullanılan bir ad’ < Tü. (Osm.) *çätä* ‘çete, grup’ < Balkan Slavcası *çeta* ‘insan kalabalığı, birlik, güruh, çete’ (1071, 3: 55).

Bu kelime genel insan topluluğu anlamında iken Türkçede ortak amaçlar doğrultusunda birleşen bir grubun adı, daha sonra da Farsçada bir soygun grubu anlamı kazandığı için kelimenin her aşamada bir anlam daralması yaşadığı görülmektedir.

ätäkü ‘prens eğitici’ < Tü. *ätäkü* ‘(aslen belki) süt kardeşin babası’ (419, 2: 9)

Bir birleşik kelime olan *ätäkü* ‘baba’ anlamına gelen *ata* ve ‘ağabey, yaşça büyük kişi’ anlamına gelen *eke* kelimelerinden oluşmaktadır. Kelime baba kelimesinin yarattığı büyütme, yetiştirme anlamlarından hareketle, genel ‘sütkardeşi eğiten, yetiştiren kişi’ anlamından özel ‘prens yetiştiren kişi, lala’ anlamı kazanmış olmalıdır.

igdiş ‘melez’ < Tü. *igdiş* aa. (özel olarak: aynı anneden farklı babadan olan çocuklar’ (513, 2: 92).

Türkiye Türkçesinde bilinen ‘hadım edilmiş hayvan’ anlamının aksine, bu kelime Dîvânü Lügâti’t-Türk’te *ikdiş* ‘anaları bir olan’ şeklinde geçmektedir (Kaşgarlı, 2013: 228). İncelenen eserde *igit-* ‘yetiştirmek’ kelimesinden türetildiği ifade edilen kelimenin, ‘anne ve babası farklı ırklara mensup kişilerden doğan çocuk’ anlamı Farsçaya kopyalanırken, ‘anneleri

bir babaları ayrı çocuklar' yan anlamı kopyalanmamıştır. Dolayısıyla kelime Farsçada anlam daralması yaşamıştır.

ķārişka 'av kuşlarının tüylerinde oluşan hastalık < ? Az. *ķarişka* *'av kuşlarının tüylerinde oluşan hastalık', aslında 'karınca' (1384, 3: 383).

TMEN'de bu kelimenin 'karınca' anlamından, 'karınca hastalığı ya da tüylerin karıncalar tarafından yenilmiş gibi gözüktüğü hastalık' anlamı kazandığı ifade edilmektedir. Tek bir anlam kopyalandığı için kelime anlam daralması olmuştur.

ķart ~ ķarta ~ ķartbān ~ ķartbūs ~ ķalt ~ ķalta ~ ķaltabān 'aldatılmış koca' < ? Tü. *ķart* 'karaktersiz, onursuz' (1452, 3: 440).

Kötü özellikler taşıyan herhangi biri için kullanılan bir kelime iken, Farsçada bu özelliklere sahip olduğu düşünülen 'aldatılmış koca' sözünün adı olarak anlam daralması yaşamıştır.

ķök 'çimen kökü' < Tü. *ķök* 'kök' (1638, 3: 598).

Genel kök anlamından özel bir bitki köküne ad olduğu için anlam daralması olmuştur. Ayrıca kelimenin yan anlamlarından olan ata, ecdat anlamları da Farsçada kullanılmamaktadır.

ķūş 'yırtıcı kuşlar, özellikle şahin ve doğan' < Tü. (Çağ.) *ķuş* 'yırtıcı kuşlar, özellikle şahin ve doğan, kuş', 'kuş' (1561, 3: 547).

Türkçede genel kuş anlamından, yırtıcı kuşlar için özel bir ad anlamı da kazanan kelimenin sadece bu anlamı Farsçada kullanıldığı için anlam daralması olmuştur.

oġlān 'prens' birleşik kelimelerde (ör. ev oġlanı) sıklıkla 'uşak, hizmetçi' < Tü. (Çağ.). *oġlan* 'oġul, (özel olarak) prens, hizmetçi' (498, 2: 78).

İncelenen eserden hareketle, Farsçanın kelimenin temel anlamı olan 'oġul'u kopyalamadığı fakat kelimeyi yan anlamlarıyla işlek şekilde kullandığı görülmektedir. Burada kelimenin pek çok anlam alanından birkaçının öğrenildiği görülmektedir.

sūrmīšī + ķardan '(cenaze törenlerinin sonunda) kötü ruhları kovma töreni yapmak' < Tü. (Çağ.) *sūr-* 'sürmek, kovmak' [*sūr-* 'sürmek' - *mīš* - *ī* + *ķardan*] (1288, 3: 289).

Bu kelime, sınırlı bir bağlamda öğrenmeden dolayı sadece özel bir 'kovma' eylemine ad olduğu için, anlam daralması olmuştur.

tağār ‘tabak; bir ölçü (1000 mann = 83,4 kg); kumanya (tahıllı)’ < ? Tü. *tağar* ‘çuval; tabak, kap, bir ölçü, kumanya’ (905, 2: 512).

Türkçede kazandığı pek çok anlam varken Farsça bunlardan bazılarını kullanmıştır, bu yüzden kelimeye bir anlam daralması yaşanmıştır.

tağar-tağar, daha çok *tağar-tuğur* = *tağar-tuğur kardan* ‘(kalp, nabız) atmak, çarpmak’ < Özb. **tağar-tuğur* (yansıma kelime) (2003, 4: 275).

Bu kelime Farsçada ses benzerliği dolayısıyla kalp atışı anlamı kazanmıştır. Aslında ses taklidi olan kelimenin genel kullanımı, kalp atışını ifade eder şekilde özelleştiği için kelimeye anlam daralması olmuştur.

türkän ‘bir kadın unvanı’ < Tü. (ET.) *türkän*, (Har., Çağ.) *terkän* ‘her iki cinsiyet için de kullanılabilen bir unvan’ (889, 2: 495).

Kelime genel bir unvan iken sadece kadınlar için kullanılan bir unvan olmuştur.

torqa ‘ardıç kuşu’ < ? Tü. **torğa* ‘tüm küçük kuş türleri’ (887, 2: 482).

Küçük kuş türlerinin tümünün adı iken Farsçaya özel bir kuşun adı olarak geçmiş, kelimenin kavram alanında bir daralma yaşanmıştır.

1.2. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi önceki bazı çalışmalarda, anlam alanı dar olan bir sözün zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması; bir göstergenin başlangıçta bir nesnenin, bir varlığın, bir eylemin bir bölümünü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütünü, bütün türlerini anlatır duruma gelmesi; sözcüğün çeşitli çağrışımlarla, tasarımlar ve fikirlerle daha geniş bir anlam kazanması ve ister tek anlamlı isterse çok anlamlı bir kelimenin bir ya da birkaç yeni anlam daha kazanması olarak tanımlanmıştır (bk. Aksan 2016: 114; Karaağaç 2013b: 128).

Anlam daralmasının tersine bir yol izleyen anlam genişlemesi bir kelimenin gerçek anlamı kullanımında olduğu hâlde mevcut anlamına ek, yan anlam, mecaz anlam veya terim anlam kazanmasını ifade eder. Bu anlam olayında alt anlamdan üst anlama geçiş söz konusudur. Özel anlam taşıyan bir kelimenin zamanla kendi türündeki diğer nesnelere yerine geçmesi de (icat adlarının o türün genel adı olması gibi) bir anlam genişlemesi olayıdır (krş. Demirci 2017: 231; Karaağaç 2013b: 128).

alda + kardan ‘aldatmak, (misafiri) geçirmek, bebeği avutmak’ < Tü. (Özb.) *alda-* ‘aldatmak, kandırmak’ [< *al* ‘hile’ - *da-* ‘aldatmak’] (533, 2: 115).

Kelimenin Farsçada ‘misafiri geçirmek ve bebek avutmak’ gibi yeni anlamlar kazandığı görülmektedir.

aliğ ‘kadınsı, yumuşak, rezil’ < ? Tü. *aliğ* ‘aptal, zayıf’ (535, 2: 116).

Türkçedeki anlam katmanlarının üzerine yenilerini eklediği için anlam genişlemesi olmuştur.

āṣām ‘içki, erzak; pirincin kaynatıldığı su, yetersiz beslenme, hayatı destekleyecek yeteri kadar yiyecek’ < Tü. *aşam* ‘yemek, yiyecek’ [< *aş* ‘yemek’ - *a-* ‘yemek yemek’ - *m*] (483, 2: 64)

Türkçedeki anlamlarıyla ilişkili başka anlamlar da kazandığı için anlam genişlemesi olmuştur.

baçkam ‘yazlık’ < Tü. *beçküm* ‘evin sofası’ (722, 2: 270).

Kaşgarlı Mahmut’un sözlüğünde kayıtlı olan kelime ‘evin sofası’ anlamında kullanılmaktadır (Kaşgarlı, 2013: 77). Kelimenin Farsçaya geçerken evin bir bölümü yerine ‘ev’, daha sonra da ‘yazlık’ anlamı kazanarak anlam genişlemesi yaşadığı görülmektedir. Kelimenin Türkçe olup olmadığı konusunda tartışmalar olmakla birlikte G. Doerfer kelimenin asıl anlamının ‘evin sütunlarla çevrili ve süslü salonu’ olduğunu ifade etmektedir.

balāk ‘pantolonların paçaları; çekmeceli dolapların ayakları’ < Tü. *balak* ‘pantolon paçası’ (762, 2: 312).

Benzetme yoluyla yan anlam kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır.

çaqqān (konuşma dilinde) ‘çevik, hızlı, becerikli; rahat, iyi oturmuş (kıyafetler hakkında); çevik, çabuk, ustalıklı’ < Tü. (Özb.) *çaqqan* ‘becerikli, atik, tez canlı’ [< *çaq-* ‘hızlıca hareket etmek’ - *қан*] (1088, 3: 76).

Tacikçedeki temel anlamı ‘hızlı’ demek olan bu kelime, ‘becerikli’ anlamından ‘rahat ve iyi oturmuş’ anlamında da kullanılmaya başlamıştır.

çömāk ‘küçük burun, buruncuk; (semaver için) musluk’ < Tü. (Özb.) *çömāk* ‘tıpa, musluk’ (1147, 3: 123).

Benzetme yoluyla kazandığı yeni anlamlar dolayısıyla anlam genişlemesi olmuştur.

kerükyarāḳ ‘saray ihtiyaçları; daha sonra, saray ihtiyaçlarını karşılayan kişiler’ < Tü. (Çağ.) *keräk-yaraḳ* ‘saray ihtiyaçları’ [< *kerek* ‘gerekli olan şey’ + *yaraḳ* ‘eşya, silah, donatma’] (1631, 3: 593).

Bu kelime saray ihtiyaçları anlamında iken sonradan bu ihtiyaçları temin ile uğraşan saray görevlileri anlamını da kazanmıştır.

otāḳ ‘bir prensin büyük çadırı’, günümüzde ise ‘okul sınıfı, oda, büro’ < Tü. (Çağ.) *otaḳ* ‘çadır’ (489, 2: 66).

Türkçeden kopyalandığı dönemin aksine yeni anlamlar kazanmıştır. Türkçede de daha sonra oda anlamında kullanılan bu kelimedede anlam genişlemesi olmuştur.

tātārī ‘genellikle Tatarlar tarafından giyilen bir tür yırtmaçlı ceket, iyi misk, iyi arkadaş’ < Tü. *Tatar* ‘kabile adı’ [< *tatar* - *ī*] (850, 2: 433).

Kelimenin Farsçada yeni anlamlar kazandığı görülmektedir.

tōr ~ **tūr** ‘misafirperverlik, konuk ağırlama’ < ? Tü. *tōr* ‘konuğa oturması için verilen onur yeri, başköşe’ (955, 2: 607).

Misafire hürmetten ötürü verilen en iyi yerin adyken, konuk ağırlama anlamına geçmiş, anlam genişlemesi yaşamıştır.

Aşağıdaki kelimelerde de kazanılan yeni anlamlardan dolayı anlam genişlemesi yaşanmıştır:

buncūḳ ‘renkli daireler ve toplar, şişe kırıkları, süslenmiş at’ < Tü. (Osm.) *buncuḳ* ‘boncuk’ (1994, 4: 272).

çakīdan ‘birine katılmak, birisine bağlı kalmak, birini tutmak; sivri bir şeyi ya da bir çiviye çakmak; vurmak, birlikte vurmak, kargaşalı olmak; dava açmak; yetersiz olmak’ < Tü. (Çağ.) *çak*- ‘vurmak, çakmak; iftira atmak’ [< *çak*- ‘çakmak’ - *ī* - *dan*] (1100, 3: 81).

çēt ‘taraf, taşra, kenar; uzak, uzaktaki; yurt dışı, sınır dışı’ < Tü. (Özb.) *çet* ‘yan, taraf, sınır’ (1152, 3: 128).

kāflāmū ‘şeker, çeşitli tohumlar ve diğer çeşnilerle hazırlanan tatlı; masturbasyon’ < Az. *kāflāmā* ‘masturbasyon’ [< Far. *kaf* ‘el ayası; köpük’ - *lā* - *mā*] (2098, 4: 302).

kīz ‘kız, hristiyan kadın’ < Tü. (Çağ.) *kīz* ‘kız çocuğu, genç kadın’ < Osm. (1601, 3: 569).

saḳḳā ‘zar atma, şans oyunlarındaki sıra, perakende satıştaki ciro, falcılık mükafatı’ < Tü. (Özb.) *saḳḳa* ‘zar atma’ (1248, 3: 254).

sangīn ‘süngü; ağır; katı, (orduda) sayısız; sıkı; inatçı’ < ? Tü. *sūnjū* ‘süngü’ (1275, 3: 279).

ulām ‘çevresinde, durmaksızın, muttasıl, postanın bağlantı istasyonu (bunun için ödenen vergi)’ < Tü. *ulam* ‘aralıksız, sürekli olarak’ [< *ula-* ‘bağlamak’ - *m*] (522, 2: 107).

yāl ‘yele, ense, kuvvet, yiğit vd.’ < Tü. (OT.) *yāl* ‘yele, yelenin altındaki yağ’ (1806, 4: 105).

yer-almāsī ‘bir tür enginar; patates’ < Tü. (Az.) *yer-almāsī* ‘bir tür enginar’ [< *yer* ‘yer’ + *alma* ‘elma’ - *sī*] (2127, 4: 311).

1.3. Genelleşme

Genelleşme, özel bir adın çeşitli toplumsal etkenler nedeniyle genel bir ad hâline gelmesidir (Atmaca 2011: 1145). Bayraktar, bunu anlam genişlemesinin bir alt dalı olarak değerlendirir ve özel adların tür adı hâline gelerek birçok dilde yaygınlaşması (2014: 172) olarak tanımlar. Farsça, Türklerle ilgili bazı kavim adlarını ve şehirleri genelleştirerek nesne isimleri oluşturmuştur.

bulğār ‘yumuşak deri (telatin)’ < Tü. *Bulğār* ‘kavim adı’ [< *bulğa-* ‘karışmak’ - *r*] (766, 2: 315).

Steingass’ta kelime *bulğārī* madde başında ‘Rus derisi’ anlamına gelmektedir (1975: 197). Kelime bir kavim adı iken, muhtemelen deri ticareti dolayısıyla, o kavmin ürettiği ürünün adı anlamına geçerek anlam genelleşmesi yaşamıştır.

hān-bālīg ‘hān-bālīg’den gelen bir çeşit kağıt’ < Tü. *han balık* ‘Moğollar zamanında Pekin’in adı, kelime anlamı; hanım şehri’ (2032, 4: 282).

Bir şehir adı iken orada üretilen kâğıt anlamına geldiği için kelime anlam genelleşmesi olmuştur.

tātārī ‘genellikle Tatarlar tarafından giyilen bir tür yırtmaçlı ceket, iyi misk, iyi arkadaşı’ < Tü. *Tatar* ‘kabile adı’ [< *tatar* - *ī*] (850, 2: 433).

Bir kavim adı o kavmin ürettiği ürünün adı anlamına geçerek kelime anlam genelleşmesi yaşamıştır.

1.4. Anlam İyileşmesi

Demirci, anlam iyileşmesi terimini, önceden kötü anlam ifade eden kelimelerin zaman içerisinde olumlu anlam kazanmasıyla ortaya çıkan durum olarak tanımlar (2017: 128). Terimle ilgili bazı belirsizliklerden ötürü, anlam iyileşmesinin kötü anlamdaki bir kelimenin zamanla iyileşmesini mi, yoksa kelimenin daha iyi bir anlam kazanmasını mı ifade ettiği, araştırmacılar tarafından tartışılrsa da, bu başlık altında kelimenin daha iyi anlam kazanması da kötü anlamdan iyi anlama geçmesi de anlam iyileşmesi kabul edilmiştir.

āğāçī* ‘Selçuklularda başbakan’ < Tü. *agīçī* ‘hazineci, (özel olarak) elbise bekçisi’ [< *agī* ‘hazine’ - *çī*] (72, 2: 491).

Kelimenin daha üst bir rütbeyi ifade eder olması bir tür anlam iyileşmesidir.

bīlik ‘vecize, bir hükümdarın bilgece söylediği söz’ < Tü. (Çağ.) *bilik* ‘bilgi’ [*bil-* ‘bilmek’ (*i*)*k* (< E.T *bil* - (*i*)*g* ‘bilgi’)] (835, 2: 416).

Kelime hükümdar sözü anlamıyla anlam iyileşmesine uğramıştır.

ātākā ‘prens eğitici’ < Tü. *ātākā* ‘(aslen belki) süt kardeşin babası’ [< *ata* - *ākā*] (419, 2: 9).

Bu kelime *baba* sözcüğünün yarattığı çeşitli anlamsal etkilerle ‘süt kardeşi eğiten, yetiştiren kişi’ anlamından ‘prens yetiştiren kişi, lala’ anlamı kazanmış bu yönüyle anlam iyileşmesi yaşamıştır.

kündā ‘Macar kralı’ ~ *kündār* (Hazarlarda yüksek bir unvan) < ? (Hazar Türkçesi) **kündā(r)* ‘bir tür savaş bakanı’ (1649, 3: 609).

Kelime daha yüksek bir rütbeyi ifade eder duruma geldiği için, anlam iyileşmesine uğramıştır.

yōldāš ‘hükümdarın sırdaşı’ < Tü. (Az.) *yōldāš* ‘hükümdarın sırdaşı’, aslında ‘yol arkadaşı’ [< *yol* ‘yol’ - *daš*] (1928, 4: 225).

Kelime ‘aynı yolu paylaşanlar’ anlamından mecazlaşmış önce ‘arkadaş, dost, sırdaş’ anlamları kazanmış, buradan da ‘hükümdarın sırdaşı’ anlamını kazanarak, yeni bir anlam iyileşmesi daha yaşamıştır.

1.5. Anlam Kötüleşmesi

Anlam kötüleşmesi, önceden anlam bakımından olumlu çağrışımları olan kelimelerin çeşitli sebeplerle kötü veya kötüye giden bir anlam kazanmasıdır. *Pejorasyon* olarak da adlandırılır (bk. Demirci 2017: 229; Karaağaç 2013b: 141).

and ‘şüpheli veya iki anlamlı konuşma’ < ? Tü. *and* ‘yemin, and’ (561, 2: 128).

Kelime ‘yemin’ anlamından ‘şüpheli konuşma’ anlamına geçerek anlam kötüleşmesine uğramıştır.

asaw ‘atların hâlsiz kalıp güçsüzleştiği bir tür hastalık’ < Tü. (Özb. ağızları) *asaw* ‘(atlar için) haşarı, azgın’ (479, 2: 58).

Kelimenin bir hastalığa ad olmasından dolayı anlam kötüleşmesi yaşadığı söylenebilir.

emçi ‘geleneksel tedavi uygulayan hekim’ ‘şarlatan hekim’ < Tü. (Özb.) *emçi* ‘geleneksel tedavi uygulayan hekim’ [< *em* ‘ilaç, deva’ - *çi* ‘doktor’] (667, 2: 215).

Kelime, şarlatan hekim anlamıyla anlam kötüleşmesi yaşamıştır.

hātūn ‘hanım kadını, sonraları: soylu kadın, hatta (basitçe) kadın’ < Tü. (ET., OT.) *hātun* [< *katun*] aa. (1159, 3: 132).

Kelimenin ‘soylu kadın’ anlamından giderek ‘sıradan kadın’ anlamı kazanması bir tür anlam kötüleşmesidir.

türk ‘Türk; köle; step göçebesi; güzel kişi; zalim adam; soyguncu’ < Tü. *Türk* ‘kabile adı’ (888, 2: 483).

Kazandığı yeni anlamlardan ötürü anlam genişlemesi olmuştur. TMEN’de bu kelimenin ‘güçlü’ anlamından ‘kabile adı’ anlamını kazandığı belirtilmiştir.

1.6. Anlam Boşalması

Dil birimlerinin anlamını yitirmesi, şeklinde tanımlanabilecek anlam boşalması, bilinen genel sözcük veya söz dizimi birimlerinden birini alıp toplumun tanımadığı tek bir varlığa verme işidir. Türkçede anlamlı bir birim iken Farsça da anlamı tam anlamıyla boşalmış kelimeler, kuvvetle muhtemel dili az tanımakla ilgili olmalıdır (krş. Karaağaç 2013b: 121).

belü dīk belü (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *belä* ‘böyle’ (1991, 4: 272).

būdūr kī (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *budur ki* ‘budur ki’ [*bu* ‘bu’ +*tur-* ‘durmak’ - *ur* + *ki*] (1995, 4: 272).

elä ast belä ast (anlam bildirimsiz) < Tü. (Az.) *elä, belä* ‘öyle, böyle’ (1978, 4: 266).

värdür (anlam bildirimsiz) < Az. *vardur* ‘vardır’ [*< var* ‘var’ +*dur* (< *tur-* ‘durmak’ - *ur*)] (2118, 4: 307).

yöhla (anlam bildirimsiz) < ? Az. *yohla* ‘dene!’ [*< yoh* ‘yok’ -*la-* ‘denemek, sınamak’ - $\emptyset$] (2132, 4: 313).

2. Anlam Aktarması

Anlam aktarması “anlatılmak istenen kavramın onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılıp göstergenin yeni bir anlam kazanmasıdır” (Aksan 2016: 79). Karaağaç’ın *iğretileme* başlığı altında ele aldığı bu konu “nedensiz sözlük birimlerinin nedenli olarak kullanılması” şeklinde tanımlanmıştır (2013b: 467).

2.1. İnsandan Doğaya Aktarma

İnsana ait fiziksel veya ruhsal özelliklerin adlarının doğadaki canlı veya cansız varlıklara aktarılarak yeni anlamlar kazanmasıdır. Organların ve vücut bölümlerinin adlarının doğadaki nesnelere aktarılması en sık görülen insandan doğaya aktarma biçimidir. Bunlar dile yerleşerek kalıplaşmış yeni anlamlar oluşturabildiklerinden *ölü deyim aktarmaları* olarak da adlandırılırlar (Aksan 2016: 85).

būğrāk ‘(haşlanmış et, un vb. şeylerden yapılan) yemek türü’ < Tü. **buğrak* [*<? buğra* ‘Buğra hanım yapılmasını istediği ve kendi adını verdiği bir yemek’ - *k*] (794, 2: 345).

Bir insanın adı, bir yemeğin adı olmuş, böylece insandan doğaya aktarma yapılmıştır.

bulğār ‘yumuşak deri (telatin)’ < Tü. *Bulğār* ‘kavim adı’ [*< bulğa-* ‘karışmak’ - *r*] (766, 2: 315).

Steingass’ta kelime, *bulğārī* biçiminde madde başı olarak verilmiş ve ‘Rus derisi’ anlamına gelmektedir (1975: 197).

2.2. Doğadan İnsana Aktarma

Doğadaki nesnelerin adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıdır. Her dilde görülen bir deyim aktarması türüdür ve bu tür aktarmalarda diller arasında benzerlik ve koşutluklara rastlanır (Aksan 2016: 83).

çömāk ‘küçük burun, buruncuk; (semaver için) musluk’ < Tü. (Özb.) *çömāk* ‘tıpa, musluk’ (1147, 3: 123).

Doğadaki bir varlığın özelliği insana aktarıldığı için doğadan insana aktarma yapılmıştır.

daylāk ‘ince, zayıf, narın’ < ? Az. *daylāk* ‘tay’ (2043, 4: 286).

Bir hayvanın özelliği insana aktarılmıştır.

kol çomāk ‘sağlıklı’ < Tü. (Az.) *kol-çomāk* ‘güçlü’ [< *kol* ‘kol’ - *çomāk* ‘savaş topuzu’] (1576, 3: 558).

Kolun çomağa benzetilip bunun sağlıklı bir insana ait bir özelliğe ad olmasından dolayı doğadan insana aktarma yapılmıştır.

sārū-ašlānī ‘askerî bir iltifat, aşağı yukarı bir aslanın (savaşçılık) özelliğini taşıyan anlamına gelir.’ < Tü. (Eski Osm.) *saru aslan* ‘sarı aslan, bu övgüyü taşıyan kişi’ [< *saru* + *aslan* - ī] (1207, 3:220).

Doğadaki bir varlığın özelliği insana aktarıldığı için doğadan insana aktarma yapılmıştır.

sirma, ‘çok ince olmak’ (aşağı yukarı = *sirma şudan* ‘ipliğe dönmek’) < Tü. (Osm., Az.) *sirma* ‘metal iplik’ < Yun. *sirma* (1240, 3: 248).

Doğadaki bir varlığın özelliği insana aktarıldığı için doğadan insana aktarma yapılmıştır.

yāl ‘yele, ense, kuvvet, yiğit vd.’ < Tü. (OT.) *yāl* ‘yele, yelenin altındaki yağ’ (1806, 4: 105).

Kelimenin yiğit anlamı kazanmasıyla doğadan insana aktarma yapılmıştır.

2.3. Doğadaki Nesneler Arasında Aktarma

Doğadaki varlıklar arasında yine benzerliklere dayanan ve benzetmenin ileri bir aşaması olan aktarmalardır. Her dilde görülen bu tür aktarmalar hayvandan bitkiye, hayvandan hayvana, hayvandan nesneye veya nesneler arası yapılmış aktarmalar olabilir (Aksan 2016: 84).

balāk ‘pantolonların paçaları; çekmeceli dolapların ayakları’ < Tü. *balak* ‘pantolon paçası’ (762, 2: 312).

Benzetme yoluyla yan anlam kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır. Doerfer’in kaydettiği bilgilere göre, kelimenin ‘pantolon paçası’ anlamından dolapların ayaklarını ifade eder anlama gelmesi doğadaki nesnelere arasındaki anlam aktarmasına bir örnek teşkil eder.

bēl-bāklī ‘tarla çaylağı’ < Tü. (Çağ.) *bel bakli* (‘kuş’ anlamı Türkçede belgelenmiyor.) ‘kelime anlamı olarak; bel bağı olan’ [< *bel* ‘bel’ + *bağ* - *ı* ‘belbağı’ - *lı*] (834, 2: 415).

Benzetme yoluyla, görsel bir durum bir kuşun adı olmuştur.

çibūk, çubūk ‘nargile’ < Tü. (Eski Osm.) *çibuk* ‘nargile’ [< *çib* ‘düz ve ince dal’ - (*i*)*k*] (1059, 2: 43).

İnce çubuk anlamına gelen kelime benzerlik ilişkisi ile nargilenin adı olmuştur.

muncūk? mancūk? ‘flama ucu’ < Tü. (Az.) *muncuk* ‘inci’ (1740, 3: 24).

Şekil benzerliğinden dolayı ‘inci’ anlamından sancağa takılan yuvarlak nesnenin adı olmuştur.

tiin ‘Rus para birimi, demir para’ < Tü. (Özb.) *tiyin* aa. (1013, 2: 667).

Türkçede *tiyin* ‘sincap’ demektir ve bu hayvanın kürkünün takas yoluyla satılmasından ötürü sonradan ‘para’ anlamı kazanmıştır, doğadaki nesnelere arasında aktarmaya örnektir.

tōz ‘akkayın ağacı kabuğundan yay mahfazası; akkayın ağacının kabuğu; akkayın ağacı’ < Tü. (OT.) *toz* ‘akkayın ağacının kabuğu’ (960, 2: 611).

Bir ağaç türünün adı, ondan yapılan bir alete de ad olduğu için doğadaki nesnelere arasında aktarma yapılmıştır.

2.4. Somutlaştırma

Soyut kavramların, çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesidir (Aksan, 2016: 84-85).

çök ‘diz çökme (hükümdara sayılı göstermek amacıyla); diz; develerin diz çökmesi’ < Tü. (Çağ.) *çök* ‘diz çökme’ (1141, 3: 120).

Kelimenin Farsçada ‘diz’ anlamı da kazanması somutlaştırmaya örnek olabilir.

2.5. Duyular Arası Aktarma

Farklı duygu alanlarına ait kavramların bir araya getirilerek daha canlı bir anlatım sağlanmasıdır (Aksan 2016: 87).

ipār ‘kekik, çördük otu’ < Tü. *ipar* ‘koku, misk’ (411, 2: 2).

Genel ‘güzel koku’ anlamının daralmasıyla Farsçada güzel kokan bir bitkinin adı olmuştur. Bu kelime aynı oluşturma yönüyle Anadolu ağzlarında güzel kokan bitkiler için de kullanılmaktadır. Koklama duyusundan görme duyusuna aktarma yapılmıştır.

3. Başka Anlama Geçme

İki anlamın ölçülemez, karşılaştırılmaz duruma gelmesi olarak tanımlanabilecek olan başka anlama geçiş olayı genellikle dilden dile aktarımlar sırasında ortaya çıkar. Anlam kayması da denilen bu dil olgusunda kelimeler eskiden yansıttığı kavramdan tümüyle ayrılarak yeni bir kavrama ad olur (Sav 2013: 161).

aķsum ‘saldırmaya hazır’ < Tü. (Özb.) *aķsum* ‘inatçı’ (510, 2: 90).

āl ‘kırmızı devlet mührü’ < Tü. *al* ‘kırmızı, pembe’ (517, 2: 94).

bāk-toğdī ‘soylu bir adamın oğlu, soylu bir genç’ < Tü. *bāg toğdī* ‘Bey olarak doğdu.’ (1989, 4: 271).

çaķmāçī ‘iğneleme, alay’ < Tü. *çaķmaçī ‘iftira’ [*çak-* ‘iftira etmek’ - *maç - ī*] (1096, 3: 79).

dāş ‘vahşi; vahşi şartlarda tüyleri dökülmüş bir şahin’, *dāsh-tūlak* ‘tüyleri dışarda dökülmüş (*hāna tūlak*’a zıt olarak)’ < Tü. (Az.) *daş* ‘dışarıda’ (1174, 3: 195).

ēbak ‘put’ < ? Tü. *ay-bāg* ‘bir hükümdar adı olarak ay bey’ (632, 2: 173).

eng ‘tıpkı, kesin, sahiden, doğru, < ? Tü. (Çağ.) *āη* ‘çok, en’ (566, 2: 130).

ērgünäk ‘ince dallarla örülmüş çit’ < ? Tü. (Özb.) *ergänäk* ‘duman deliği halkası’ (640, 2: 181).

eytigīn, ebtigīn, etgīn, abtagan⁵ ‘ev sahibi, mal sahibi, aile reisi, Türk’ < ? Tü. *eb tigin* ‘ev prensi’ (634, 2: 174)⁶.

ōčēšmīšī ‘kavgacı sözlerle suçlamak’ < Tü. (Çağ.) *ōčāš-* ‘kavga etmek, dalaşmak’ [*ōč* ‘öç’ - *e-* ‘düşman olmak’ - *š* - *miş* - *ī*] (583, 2: 139).

kadāk ‘metalden yapılmış ataş (porselen tabak için); metal destek, metal ataş (porselen tabağı tutturmak için)’ < Tü. (Özb.) *kadak* ‘ağırlık ölçüsü, sağlamaştırma; klips; çivi’ [*kada-* ‘içine sokmak, batırmak, rapt etmek’ - *k*] (1435, 3: 420).

korūm ‘yedi renkli bir taş’ < ? Tü. *korum* ‘heyelan, yığıntı, moloz’ (1476, 3: 460).

ōra ‘tahıl ve yulaf saklamak için torba’ < Tü. (Özb.) *ora* ‘hendek, çukur’ (592, 2: 144).

pašmāk ‘at’ < Tü.? *başmak* ‘bir yaşında buzağı’ (841, 2: 426).

sallāna, sellāne (rāh raftan) ‘güçlkle ilerlemek’ < Tü. (Az.) *sallana* ‘sallanarak’ [*salla-* ‘sallamak’ - *n-* ‘sallanmak’ - *a*] (2050, 4: 289).

sāzak ‘yarıldığında meşale gibi yanan bir reçineli çam’ < ? Tü. *sazak* ‘bataklık; bitki yetişen yer’ (1209, 3: 222).

süpūr ‘çöpçü’ < Tü. (Az.) *süpür-* ‘süpürmek’ (2047, 4: 287).

šavkūn ‘ağlama’, *šavkūn kardan* ‘bağırarak, gürültü yapmak’ < Tü. *çapkun* ‘baskın’ (2054, 4: 291).

Çapkun kelimesinin bulaşması ile oluşmuş bu kelime onun anlamsal bazı özellikleri de taşımaktadır.

⁵ Karaçay - Malkar Türkçesinde de *üy biyçe* ‘hanım, zevce, evin hanımı’ (Tavkul, 2010: 424) diye bir kelime vardır ve yaklaşık olarak hanım ağa, evin sözü en çok geçen hanımı manalarında kullanılır. Morfolojik ve semantik açıdan aynı kuruluştaki olan bu iki kelime, Doerfer’ in Türkçe olup olmadığı konusunda şüphe ile yaklaştığı yukarıdaki kelimenin Türkçe olduğunu kanıtlar niteliktedir.

⁶ G. Doerfer’ in bahsetmediği, madde başı *etgīnī* (Steingass 1975: 128) olan bir kelime daha olup, ‘sahiplik, yasal sahiplik’ anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Doerfer’ in Türkçe olup olmadığı konusunda şüpheli olduğu bu kelime Türkçe olmalıdır. Sadece, kelimenin üzerine Farsçanın belirsizlik yapan *-ī* eki gelmiştir.

tarsā ‘Hıristiyan, ateşe tapan, (genellikle: kafır)’ < Tü. (kelimenin Türkçe *ters* ‘yanlış, ters’ ilişkili olduğu ifade edilmektedir. (880, 2: 474).

tōnlūk ‘hanın prenseslerine çeyiz olarak verilen büyük araziler’ < Tü. (Çağ.) *tonlık* ‘(kelime anlamı olarak) giyim için gerekenler, kıyafet parası’ [< *ton* ‘elbise’ - *luk*] (990, 2: 645).

yarīndāk ‘iç organlar, eldiven yapılan hayvan derisi’ < ? Tü. *yarındağ* ‘kemer’ (1856, 4: 161).

yalmān ‘kılıç darbesi’ < Tü. *yalman* ‘kılıcın ucu’ (1891, 4: 189).

? **yūk** ‘pişirme şiş; eski kıyafet ya da paçavralarla birlikte dikilen üzerine pişirmek üzere eklemek konan şey’ < ? Tü. *yük* ‘yük, mal balyası’ (1926, 4: 224).

yūlūk ‘özel bir mahkeme, temyiz mahkemesi’ < Tü. *yuluğ* ‘fidye’ [*yul*-bedel ödemek, çözmek, kurtarmak - (*u*)*k*] (2133, 4: 314).

3.1. Farsça / Arapça Yapıların Eklenmesiyle Başka Anlama Geçme

Bu bölümde incelenen kelimelerde, Türkçe sözcüğün anlam değişimini başka dillerdeki ek veya kelimeler sağlamıştır.

gānāt, cam‘i gānāt ‘mezbaha’ < ? tü. *kan* ‘kan’ [< *kan* ‘kan’ - *āt*] (1357, 3: 360).

Bu kelime ‘kan’ anlamından ‘kanların olduğu yer’, yani ‘mezbaha’ anlamına gelerek anlam değişmesine uğramıştır.

ḳardāšī ‘kardeşlik’ < Tü. (Har.) *ḳarındaş*, (Az.) *ḳardaş* ‘kardeş’ [< *karın* ‘karım’ - *daş* - *ī*] (1471, 3: 457).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin eklenmesiyle ‘kardeşlik’ anlamı kazanmıştır.

ḳōzğālmīšī ‘telaş, kargaşa’ < Tü. (Çağ.) *ḳozğal-* ‘heyecanlanmak’ [< *ḳozğal-* ‘heyecanlandırmak’ - *l-* ‘heyecanlanmak’ - *mīš* - *ī*] (1560, 3: 546).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin ve *-mīš* sıfat-fiil ekinin eklenmesiyle *ḳozğal-* fiili ‘telaş’ manasıyla isim olmuştur.

ḳūrmišī ‘düzenleme’ < Tü. (Çağ.) *ḳur-* ‘kürmek’ [< *ḳur* ‘kürmek’ - *mīš* - *ī*] (1556, 3: 544).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin ve *-mīš* sıfat-fiil ekinin eklenmesiyle *ḳur-* fiili ‘düzenleme’ manasıyla isim olmuştur.

türktāz ‘saldırı, ani baskın’ < Tü. *türk* + Far. *tāz* ‘saldırma’ [< Far. *tāz* ‘saldırma’ (< *tāhtan* ‘saldırmak, avlamak, dört nala koşturmak’) (890, 2: 498).

Farsça bir ismin eklenmesiyle kelime yeni bir anlam kazanmıştır.

yālbārmīṣī ‘dua, rica’ < Tü. (Çağ.) *yalbar-* ‘yalvarmak’ [< *yalbar* - *mīṣ* - *ī*] (1808, 4: 107).

Farsça belirsizlik *ī*’sinin eklenmesiyle *yalbar-* fiilli ‘dua’ manasıyla isim olmuştur.

3.2. Zıt Anlama Geçme

Bir kelimenin anlamının tam tersi anlama gelecek yönde değişmesidir. Zıtlık dillerde en büyük komşuluklardan biridir. Dolayısıyla bir durumu ifade ederken zihinde canlanan kavramlardan biri de onun zıt anlamıdır. Bu komşuluk zamanla bu iki zıt kavramın (*tavan-taban* örneği gibi) birbirine benzemesine veya diller arası ilişkilerde kelimenin zıt anlama gelecek şekilde değişmesine sebep olabilir. Bir diğer neden de dili az tanımadan kaynaklanan yanlış anlamlandırma dır.

and ‘şüpheli veya iki anlamlı konuşma’ < ? Tü. *and* ‘yemin, and’ (561, 2: 128).

bāci ‘kız kardeş, evlenmiş kadın, leydi’ < Tü. (Az.) *baci* ‘abla, daha çok da evli akraba’ (682, 2: 231).

ākā ‘yaşça büyük kadın akraba’ < Tü. (Selç.) *ākā* ‘ağabey’ < Özb. *ākā* ‘ağabey’ (512, 2: 91).

sāncī ‘tıbbi terim: acısız durum’ < Tü. (Az.) *sancī* ‘sancı’ [< *sanç-* ‘sokmak’ - *ī*] (2046, 4: 287).

ṭapān ‘huzursuz, tedirgin, dikkati dağılmış’ < ? Tü. (Osm.) *taban* ‘cesaret, kararlılık, enerji’ < ? (1341, 3: 339).

Sonuç

Toplumlar arasında, iç içe veya komşu olarak yaşamının ya da teknoloji gibi gelişmelerin etkisiyle bilim, sanat, kültür, ticaret, din gibi geniş yelpazeli alanlarda birtakım etkileşimler olur. Bu etkileşimlerden ilk etkilenen unsurlardan biri şüphesiz iletişimin en önemli öğelerinden olan

dildir. Bu etkileşimlerin nicelik olarak fazlalığını belirleyen önemli faktörler ise zaman, ilişki sıklığı ve yoğunluğudur.

Türkler bu bağlamda en az iki bin yıldır farklı coğrafya ve zaman dilimlerinde ilişki içinde olduğu, Çinliler, Farslar, Araplar, Rumlar, çeşitli Kafkas ve Balkan halklarıyla, birlikte ya da komşu olarak yaşamış, onlara bazı şeyler öğretmiş ve onlardan birtakım bilgiler öğrenmişlerdir. Bunun bir yansıması olarak Türkçede, yaklaşık yirmi dilden çeşitli kopyalar bulunmaktadır. Buna paralel olarak Türkçe de adı geçen dillere bazı izler bırakmıştır.

Türklerin Çinlilerden sonra en çok ilişki içinde oldukları toplum Farslardır. Milat öncesine kadar götürülebilen bu ilişkilerde, özellikle Yeni Farsçadan (8-9. yy.) itibaren Farsçanın Türkçeye çeşitli açılardan yaklaştığı görülmektedir. İncelenen TMEN'de, 1726 madde başında, Türkçe kopyaların Farsçada yaşadığı anlamsal değişimler incelenmiş, yaklaşık 250 tanesinde ise çeşitli anlam değişimleri tespit edilmiştir. Anlam değişmesine uğrayan kelimeler çoğunlukla isimler olup bunda dil ilişkilerinde en kolay kopyalanabilen türün dilin isim kategorisi olması etkili olmuştur. Ayrıca kopyalanan çeşitli türlerdeki bu kelimeler, başka bir açıdan düşünüldüğünde, Türklerin Farslara öğrettiklerinin isimleridir. Çünkü dilin doğal eğilimi yeni karşılaşılan bir mefhum ya da nesneye yeni bir ad verme değil, o kelimeyi öğrendikleri toplumdaki ismiyle kabul etme yönündedir.

Bir başka dikkati çeken özellik, kopyalanan kelimelerin fonolojik, morfolojik ve semantik açıdan yaşadıkları garip değişimlerdir. S. Palmer'ın da dediği gibi "*Eğer dilin kelime dağarcığından bir kelime alınırsa (kopyalanırsa), o kelime, kaçak mallar gibi, sınırı geçmeden önce ağır bir geçiş ücreti ödemek zorundadır.*" (1882: VIII). Çünkü kopyalanan kelime artık o dilin hizmetine geçmiş olur, dolayısıyla hedef dilin gelişim ve değişimlerine ayak uydurmak zorunda kalır.

Kaynakça

AKSAN, Doğan (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual.

AKSAN, Doğan (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN, Doğan (2016). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

ATMACA, Emine (2011). *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇOKOL, Elmas (2018). *Farsçaya Kopyalanmış Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Dil İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİRCİ, Kerim (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.

DOERFER, Gerhard (1963). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 1)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH [16].

DOERFER, Gerhard (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 2)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH [19].

DOERFER, Gerhard (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 3)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH [20].

DOERFER, Gerhard (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen - Unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer Geschichtquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit (Band 4)*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH [21].

KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay (2013a). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*. İstanbul: Kesit Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay (2013b). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KILIÇ, Veysel (2009). *Anlambilime Giriş Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

MAHMUD, Kaşgarlı [çeviren: Atalay, Besim] (2013). *Divanü Lûgat-it Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

PALMER, Abram Symthe (1882). *Folk-Etymology A Dictionary of Verbal Corruptions or Words Perverted in Form or Meaning, by False Derivation or Mistaken Analogy*. London: George Bell And Sons, York Street, Covent Gaede.

SAV, Bahattin (2003). Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme. Ankara: *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23, 1, s. 147-166.

STEINGASS, Francis Joseph (1975). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut: Librairie Du Liban.

TAVKUL, Ufuk (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.